

Беляков Костянтин Іванович –
начальник відділу Державного науково-
дослідного інституту МВС України,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник

Знання про безпеку: проблеми визначення та методології

У статті через призму процесів диференціації та інтеграції наукових знань здійснено аналіз існуючих в Україні наукових напрямів, предметом яких є забезпечення безпеки життєдіяльності людини, суспільства, держави й довкілля, порівнюються їх визначення та методологія. Робиться висновок про необхідність вивчення зазначених процесів у межах єдиного напрямку досліджень – “Теорії безпеки”.

Наука сьогодні є сферою, де тісно перетинаються інтереси та ресурси з багатьох галузей знань. Людина, з одного боку, будучи “єством соціальним”, є частиною природи, а з іншого – частиною соціуму, отже, тієї культури, що властива даному суспільству. У життєдіяльності людини проявляються загальні закони буття, які розглядаються філософією і математикою. Тому проблеми, пов’язані з людиною, сприйняттям нею, є саме таким комплексом питань, де “*потрібна особлива методологія, здатна виявити ці зв’язки й взаємодії – саме така, котра в наші дні почала розроблятися, теорія міждисциплінарних досліджень. Отже, перше завдання наукової та філософської думки XXI століття – глибока розробка методології міждисциплінарних досліджень людини, адекватної їх системній структурі, та відкриваючих науці нові шляхи, невідомі усій минулій її історії*” [1].

Міждисциплінарний підхід робить необхідним сполучення, з одного боку, філософського, психологічного, педагогічного, етичного, естетичного, культурологічного, правового, а з іншого, – фізичного, математичного, кібернетичного та інших аспектів її аналізу. Звідси виникає необхідність розв’язання найбільш складного завдання – розробки методології сполучення гуманітарного знання як *наук про людину* не тільки з суспільствознавством і культурологією, а й з природознавством. Однак для цього, як відмічає М.С. Каган, необхідно почати перебудову системи науки та освіти у вищих навчальних закладах і аспірантурах, щоб формувати мислення майбутніх учених на принципах міждисциплінарно-системно-синергетичного розуміння наукової діяльності [1]. Мабуть, саме це спонукає фахівців усе частіше говорити про процеси диференціації та інтеграції, що проходять сьогодні у сфері науки.

Але ж ці процеси не стосуються науки загалом. Мається на увазі, що автор дотримується позиції, за якою не може існувати природознавчої або соціальної, технічної чи гуманітарної, національної або міжнародної науки. Наука єдина, а різні методи, моделі чи школи – це тільки різноманітні кути зору на цілісний об’єкт. Інша справа – наукові напрями, дисципліни чи галузі, які дійсно можливо класифікувати. І саме вони складають загальну (універсальну) систему наукового дослідження та підсистеми наукових знань різних рівнів.

Зауважимо, що диференціація та інтеграція напрямів наукових досліджень і наукових знань перебувають у діалектичній єдності, у єдності й у боротьбі протилежностей – роз’єднання та об’єднання. Ці протилежності взаємно обумовлюють, утримують одна одну, взаємно полягають одна в одній. Причому,

диференціація розуміється як процес розподілу наукових напрямів на ряд спеціалізованих, виділення нових у самостійні розділи знань. Інтеграція – синтез наукових знань на основі взаємозв'язку, взаємопроникнення і взаємодії їхніх методів, ідей, теорій.

Формально диференціація, яка означає специфікацію та індивідуалізацію певного наукового напрямку із своїми поняттями, засобами та мовою, є шляхом до відособлення наукової галузі, до міжнаукового розмежування. Так воно і є при превалюванні тенденцій до розподілу і самозамикання, при розриві міжнаукових зв'язків, відірваності понятійної та аксіоматичної бази наукового напрямку від інших наукових систем. Але взагалі це не так: диференціація здійснюється через інтеграцію, сама несе в собі елементи інтеграції і є її необхідною умовою.

По-перше, виділення наукового напрямку як самостійної або автономної галузі дослідження і знань здійснюється на стику кількох галузей наукових знань, що означає їхню попередню інтеграцію на базі творчої взаємодії.

По-друге, диференціація є продуктом цієї інтеграції й передумовою подальшої взаємодії, базою для їхнього взаємозв'язку і взаємопроникнення. А універсалізація цього взаємозв'язку та міжнаукових відносин є основою взаємодії диференційованих наукових знань з множиною суміжних.

По-третє, наявність наукового напрямку як самостійної наукової підсистеми із власною значимістю неможлива без її уніфікації та ідентифікації, формалізованого виділення із загальнонаукової галузі, що й забезпечує її диференціація. Звертання до певного наукового напрямку обумовлене його призначенням і застосовністю, специфічністю, унікальністю засобів і методів. Отже, *саме диференціація створює можливості для міжпредметної (міждисциплінарної) взаємодії з наступною міжнауковою інтеграції*. Розвиток і реалізація такої взаємодії стає актуальною необхідністю сучасних досліджень, що знаходить висвітлення, зокрема, у загальній математизації та інформатизації науки.

Багатопредметність дослідження, що також є наслідком диференціації наукових знань, вабить необхідність наукової інтеграції.

Кожний з наукових напрямів має свою галузь дослідження та об'єкт дослідження, що міститься в ній. Кожний об'єкт дослідження, одержуючи формальне або формалізоване уявлення і відповідний теоретико-множинний опис, перетворюється у предмет дослідження (вивчення) цього напрямку знань. Оскільки це уявлення здійснюється на мові, яка використовується даною наукою, то предмет дослідження створюється у логічній єдності об'єкта дослідження, призначення дослідження та засобів дослідження.

Однак при диференціації наукових напрямів, яка спостерігається та поширюється сьогодні, той самий об'єкт стає предметом дослідження декількох або множини прикладних та фундаментальних наук. Таким чином, виникають і множаться явища багатопредметності наукових напрямів. “... Один об'єкт є часто предметом відразу декількох різних досліджень. Це особливо характерно для науки наших днів, коли фактично будь-який об'єкт досліджується методами не однієї, а одночасно декількох наук. У цих умовах виникає нове завдання... побудови особливої картини об'єкта, яка б погоджувала між собою предмети різних наук, що вивчають даний об'єкт. Іншими словами, дослідження об'єктів у рамках різних предметів повинне бути підпорядковане більш широкому, єдиному, багатопредметному дослідженню” [2].

Таким чином, виникає вимога інтеграції локальних процесів дослідження у єдиний міжсистемний процес, а систем знань про об'єкт дослідження – в узагальнену систему знань, що тягне відповідну інтеграцію наукових напрямів дослідження. А оскільки процес наукових досліджень здійснюється на рівні множини локальної міжпредметності, то цю вимогу локальної інтеграції прикладних наук спонукає необхідність загальної міжнаукової інтеграції.

Чим глибше диференціація наук, тим більше відчувається потреба у міжнаукових та міжсистемних зв'язках, стають ширшими процеси наукової інтеграції.

Зі зростанням локальних взаємозв'язків усе більше виявляється потреба в глобальній інтеграції науки. Диференціація та інтеграція – ланки одного ланцюгу, послідовні фази розвитку науки.

Мабуть, яскравим прикладом таких процесів можуть слугувати наукові дослідження, що формуються сьогодні, як *“безпекознавство” – комплексний, міждисциплінарний напрям наукових знань та навчальна дисципліна, предметом якої є вивчення процесів забезпечення безпеки життєдіяльності людини, суспільства, держави й довкілля.*

Щодо визначення цього наукового напрямку досліджень, то на наш погляд, воно є не дуже вдалим. Визначення *“безпекознавство”* є суто українізованим. Так, спроби перекласти введені їх авторами поняття, наприклад російською, не дає чіткого, зрозумілого відображення напрямку досліджень, їх об'єкта та предмета. Якщо визначення *“безпекознавство”* (рос. – *“безопасностиведение”*) ще абияк можна сприймати, то *“безпекотворення”*, яке вживається в межах цієї галузі досліджень, мабуть у розумінні діяльності щодо забезпечення безпеки, (рос. – *“безопасностисоздание”* – *обеспечение безопасности*) чи *“безпекотворець”* – як ми розуміємо, фахівець з процесу *“безпекотворення”*, (рос. – *“безопасностисоздатель”* – *создатель безопасности*), мабуть, є штучними, цілком надуманими і не можуть нормально сприйматися та використовуватися у міжнародній науковій лексиці завдяки тому, що роблять визначення дисципліни (або галузі) задалегідь незрозумілими навіть фахівцям.

Ще далі пішов автор, який у своїх наукових вишукуваннях дійшов думки про існування так званого *“націобезпекознавства”* – *“нового інтегрованого наукового напрямку, що поєднує низку приватних наук, зокрема таких як: геополітика, етнодержавознавство, управління, синергетика, ноокосмологія, теорія держави і права, історія вчень про державу і право, міжнародні відносини, оперативно-розшукова діяльність, розвідувальна діяльність, контррозвідувальна діяльність та ін.”* [3, с. 25].

Мабуть правий А.Б. Качинський, який розглядаючи у комплексі явища безпека, загрози і ризик, що по суті є саме тією ж галуззю дослідження процесів *“забезпечення безпеки життєдіяльності людини, суспільства, держави й довкілля”* [4, с. 13], уникаючи сумнівних термінів, застосовує при визначенні дослідження словосполучення *“теорія безпеки”*, чим підкреслює та вдало передає його зміст як окремого наукового напрямку.

У наукових дослідженнях дотримання точної термінології, що вживається на єдиній основі та має загальний характер, є строго обов'язковою вимогою. Тому, запропонована А.Б. Качинським система понятійних аксіом *“... містить низку термінів, що застосовуються в суміжних з безпекою областях діяльності і безпосередньо стосуються проблеми”* [4, с. 14].

З одного боку, проведення фундаментальних досліджень у галузі безпеки, на думку А.Б. Качинського, обумовлено тим, що *“екологічна та демографічна катастрофи, численні регіональні військові конфлікти, терористичні акти, значна кількість великих природних і техногенних катастроф тощо призвели до того, що на початку ХХІ століття стало неможливим захистити людину, суспільство, державу та довкілля від загроз, що постали перед нею”*. Саме тому, *“... вчені дійшли висновку, що система знань про захищеність людини, суспільства, держави та довкілля від загроз, джерелами яких є соціальне, природне та техногенне середовища, повинні стати самостійною науковою дисципліною”*. При цьому автор підкреслює, що цьому зараджує *“... поглиблення інтеграційних процесів і*

взаємопроникнення її різних галузей... створює сприятливі умови для постановки та розв'язання складних наукових проблем” [4, с. 8].

Здійснюючи у своєму дослідженні системний аналіз і моделюючи процеси безпеки складних систем, через призму розподілу повноважень щодо забезпечення рівнів, Державну безпеку автор відносить до Державного (національного) рівня, але за напрямками досліджень на ієрархічних рівнях безпека держави знаходиться лише на третьому місці після безпеки ноосфери та безпеки регіонів. За нею розглядається безпека суспільства та безпека особистості. Зауважимо, що цікавим є і той факт, що розглядаючи напрями досліджень у сфері безпеки автор взагалі не виділяє ні державну, ні національну безпеку [4, с. 19].

Такий підхід можна підтримати, тому що безпека держави (національна безпека) складається з багатьох факторів (геополітичний, політичний, економічний, соціальний, демографічний, продовольчий, культурологічний, енергетичний, військовий, інформаційний, науково-технічний та екологічний) і знаходиться на нижчому рівні системи безпеки, чим наведені. Мабуть на часі, безпека, яка є багатофакторною соціальною проблемою, дійсно має право на формування як комплексного міждисциплінарного наукового напрямку – теорії безпеки, в якому широко використовуються не тільки методи та засоби відповідних наукових дисциплін, а й, перш за все, синергетична методологія, системний підхід та математичний апарат. І саме тому є сенс визнати актуальність формування саме теорії безпеки (чи, на разі, її основи).

На підставі зазначеного, мабуть, можна зробити висновок, що у випадку формування “безпекознавства” чи “націобезпекознавства” відбувається процес диференціації наукових знань без перспективи їх подальшої інтеграції.

Ю.Г. Коротенков виділяє дві фази єдиного безперервного процесу розвитку науки [5, с. 10]. Першу фазу вчений характеризує як *диференціацію науки на базі елементів міжнаукової інтеграції та прояв тенденцій до міжнаукової взаємодії*. Друга фаза – це *інтеграція диференційованих наукових напрямів на основі їх системного та міжсистемного об'єднання*. Причому, у результаті цих процесів розвитку наука залишається єдиним утворенням, але перебуває на якісно іншому рівні – є вже не жорстко централізованою, а системно-автономною. Кожний з наукових напрямів зберігає або здобуває свою власну значимість і самостійність, уніфіковану аксіоматику, свою термінологію та систему понять, однак при цьому збільшується множина взаємозв'язків (горизонтальних і вертикальних), які повинні підпорядковуватися загальним принципам наукового дослідження.

Для інтеграції множини наукових напрямів в одне системне утворення – науку, необхідна спільна “наукова платформа”, якою сьогодні, на думку багатьох вчених, є інформація, точніше (за нашими переконаннями [6]) інформаційні ресурси. І не випадково, що саме в наш час, коли диференціація науки майже досягла свого апогею, виникла *інформаціологія* – “... генералізаційно-єдина основа пізнання, аналізу, дослідження процесів і явищ природи та суспільства з інформаціологічної точки зору” [8, с. 53], “генералізаційна наука усіх наук, система систем наукового дослідження. Інформаціологія є підсумком першої фази та уособленням другої” [5, с. 11].

Основи інформаціології викладені Президентом Міжнародної академії інформатизації І.Й. Юзвішиним [7, 8]. У роботі надане наукове обґрунтування її призначення і значимості, визначення типів та природи інформаційних ресурсів, структури предметної галузі, видів і законів інформаційної взаємодії, даний опис їхнього взаємозв'язку і взаємовпливу, вплив на суспільство та людину.

Саме інформаціологія пропонує, досліджує і реалізує зазначену вище “наукову платформу” інтеграції наукових знань в одне ціле. В цій науці усі об'єкти та процеси дослідження мають інформаційне подання і опис, тому інформаціологія вважає

кожний процес дослідження інформаційним, а знання – елементами єдиної узагальненої системи інформаційних знань.

Таким чином, *інформаціологія – багаторівнева наукова система, що поєднує на інформаційній основі усі наукові дослідження, системи, явища і процеси Всесвіту як однорідні елементи її об'єктної області, усі знання природи, суспільства, людини.*

Але, особливий інтерес в контексті даної статті викликає той факт, що у переліку фундаментальних напрямів досліджень наукових основ інформаціології, який надає автор [7, с. 48–52], інформаціологізація безпеки розглядається як “... забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства і навколишнього світу, безпеки як єдиного неподільного й внутрішнього не протиставного стану захищеності людини разом із суспільством, членом якого він є, планетою, на котрій він живе; природою та усього Всесвіту” [7, с. 494].

Обмеження обсягу статті не дозволяє нам більш глибоко розвинути погляди про інформаціологізацію безпеки, але ми впевнені, що з урахуванням сучасних інтеграційних тенденцій в науці, теорія безпеки повинна вивчатися в межах саме інформаціології з використанням ідей, засобів та методів інформаціологізму, які, мабуть, заслуговують ретельного вивчення та уваги. Щодо підготовки фахівців у сфері безпеки, як “безпекотворців-практиків”, так й “безпекотворців-теоретиків”, розуміючи усю складність викладання міжгалузевих дисциплін, наголошуємо, що введення в навчальні програми курсу “Основи інформаціології” у вищих навчальних закладах є першочерговою передумовою розвитку сучасної освіти в Україні.

Список використаних джерел

1. Каган М.С. Перспективы развития гуманитарных наук в XXI веке. <http://anthropology.ru/ru/texts/kagan/symp12_01.html>.
2. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. “Эдиториал УРСС”, 1997.
3. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. – К., “Текст”, 2003. – 600 с.
4. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. – К., 2003. – 472 с.
5. Коротенков Ю.Г. Формализованная информациология. МАИ. – М., 2000. – 30 с.
6. Беляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика. Монографія. – К.: Вид-во “КВІЦ”, 2006, – 118 с.
7. Юзвизин И.И. Информациология. – М.: Международное издательство “Информациология”, 1996. – 215 с.
8. Юзвизин И.И. Основы информациологии. Учебник. Изд. 3-е, исп. и доп. – М.: Издательство “Высшая школа”, 2001. – 600 с.

In the article through a prism of processes of differentiation and integration of scientific knowledge the analysis of directions of scientific researches existing in Ukraine which subject is a safety of ability to live of the person, societies, the states and an environment is carried out, their definitions and methodology are compared. The conclusion about necessity of studying of the specified processes within the limits of a uniform direction of researches – “Theories of safety” is done.